JOURNAL OF
PEDAGOGICAL AND PHILOLOGICAL RESEARCH
VOLUME-1, ISSUE-9, 2026

QOZOQBOY YO‘LDOSHEV’S LITERARY-CRITICAL VIEWS AND HIS PLACE IN CONTEMPORARY UZBEK LITERARY STUDIES

Jalilova Shahnozabonu Farhod qizi

Gulistan State University Doctoral Researcher in Literary Studies, Specialty 10.00.02.

Email: shahnozasoatova@gmail.com Tel: +998995362904

Abstract

This article analyzes the literary-critical views of Qozoqboy Yoldoshev, a prominent figure in contemporary Uzbek literary studies and criticism. It examines the scholar's perspective on the literary process, his criteria for evaluating literary works, and his insights regarding the author's personality, artistic craftsmanship, and the expression of national and universal values in literature. Furthermore, the article identifies the key directions of his critical work based on books such as “Yoniq so‘z” (Burning Word) and “So‘z yolqini” (The Flame of the Word). It also analyzes the distinctive characteristics of Yoldoshev’s criticism—specifically the principles of grasping the essence of a literary text, revealing a work's aesthetic value, evaluating an author's individual style, consistently monitoring the literary process, and understanding national literature in the context of global literary standards.

Keywords

Literary criticism, literary studies, literary process, literary work, aesthetic criterion, creator, artistic mastery, national literature, literary thought.

QOZOQBOY YO‘LDOSHEV ADABIY-TANQIDIY QARASHLARI VA ZAMONAVIY O‘ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDAGI O‘RNI

Jalilova Shahnozabonu Farhod qizi, Guliston davlat universiteti

10.00.02-adabiyotshunoslik tayanch-doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligi va adabiy tanqidining yirik vakillaridan biri Qozoqboy Yo‘ldoshevning adabiy-tanqidiy qarashlari

tahlil qilinadi. Olimning adabiy jarayonga munosabati, badiiy asarni baholash mezonlari, ijodkor shaxsiyati, badiiy mahorat, milliy va umuminsoniy qadriyatlarning adabiyotdagi ifodasi haqidagi fikrlari o‘rganiladi. Shuningdek, uning “Yoniq so‘z”, “So‘z yolqini” kabi asarlari asosida adabiy tanqidchilik faoliyatining asosiy yo‘-nalishlari aniqlanadi. Maqolada Qozoqboy Yo‘ldoshev tanqidchiligiga xos xususiyatlar — badiiy matn mohiyatini anglash, asarning estetik qiymatini ochish, ijodkorning individual uslubini baholash, adabiy jarayonni muntazam kuzatish va milliy adabiyotni jahon adabiyoti mezonlari bilan mushtarak holda anglash tamoyillari tahlil etiladi.

Kalit so‘zlar: Adabiy tanqid, adabiyotshunoslik, adabiy jarayon, badiiy asar, estetik mezon, ijodkor, badiiy mahorat, milliy adabiyot, adabiy tafakkur.

Kirish. Adabiy tanqid badiiy adabiyotning rivojlanish jarayonini kuzatish, yangi asarlarning estetik mohiyatini ochib berish, ijodkorlarning badiiy izlanishlariga baho berish va adabiy jarayondagi muhim tendensiyalarni aniqlashda alohida ahamiyatga ega. Tanqidchi badiiy asarni shunchaki mazmun jihatidan sharhlovchi emas, balki uning es-tetik mohiyati, poetik qurilishi va insoniy mazmunini ochishga intiluvchi tadqiqotchidir. Zamonaviy o‘zbek adabiy tanqidida Qozoqboy Yo‘ldoshevning faoliyati ana shu jihat-dan e’tiborlidir. Tadqiqotlarda uning 1990-yillarning boshlaridan boshlab adabiy-tanqi-diy maqolalari bilan matbuotda faol qatnashgani va adabiy-badiiy jarayonni muntazam kuzatib borgani qayd etiladi. Uning maqola, taqriz, so‘zboshi, so‘ngso‘z, suhbat va bahs-lardagi fikrlari adabiy jarayonning turli masalalarini qamrab oladi. Qozoqboy Yo‘l-doshevning tanqidchilik faoliyatini o‘rganish zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligida badiiy asarga munosabatning yangi tamoyillarini aniqlash imkonini beradi.

Qozoqboy Yo‘ldoshev adabiy-tanqidiy faoliyatining asosiy yo‘nalishlari. Qozoqboy Yo‘ldoshevning adabiy-tanqidiy merosi ko‘lam jihatidan rang-barangdir. Uning “Yonib so‘z” kitobi 2006-yilda nashr etilgan bo‘lsa, “So‘z yolqini” 2018-yilda G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyotda chop etilgan. “So‘z yolqini” 504 sahifadan iborat bo‘lib, unda o‘zbek kitobxoniga tanish ko‘plab ijodkorlarning asarlari tahlil qilingan.

Olimning tanqidchilik faoliyatini shartli ravishda quyidagi yo‘nalishlarga ajratish mumkin:

1. she’riy asarlar tahlili;
2. nasriy asarlar tahlili;
3. ijodkor shaxsiyati va individual uslubini o‘rganish;
4. zamonaviy adabiy jarayonni kuzatish;
5. adabiyotning milliy va umuminsoniy mohiyatini tadqiq etish;
6. adabiyotshunoslik va adabiy tanqid munosabatlarini yoritish.

Tanqidchining badiiy asarga munosabati. Qozoqboy Yo‘ldoshevning adabiy-tanqidiy qarashlarida badiiy asarning mohiyatini anglash masalasi markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Tanqidchi uchun asarning mavzusi yoki syujetini bayon qilishning o‘zi yetarli emas. Asarning qanday badiiy vositalar yordamida yaratilgani, muallif qanday estetik maqsadni ko‘zlagani va asar kitobxonda qanday badiiy-taassurot uyg‘otishi ham muhimdir. Shu sababli uning tahlillarida badiiy asarning ifoda uslubi, g‘oyaviy mazmuni, obrazlar tizimi va estetik xususiyatlariga alohida e’tibor beriladi. Zamonaviy tadqiqotlarda ham Qozoqboy Yo‘ldoshning adabiy-tanqidiy merosida aynan badiiy asarni tushunish, ifoda uslubi, g‘oyaviylik va obrazlar tizimini tahlil qilishga oid qarashlar salmoqli o‘rin egallashi qayd etilgan. Demak, uning tanqidchilik faoliyatida “asar nima haqida?” degan savol bilan bir qatorda “asar qanday yaratilgan?” va “uning badiiy qiymatini belgilovchi jihatlar nimalardan iborat?” kabi savollar ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Ijodkor shaxsiyati va individual uslub masalasi. Qozoqboy Yo‘ldoshev tanqidchiligida ijodkorning individual uslubini aniqlashga alohida e’tibor beriladi. Har bir chinakam ijodkor badiiy voqelikni o‘ziga xos tarzda ko‘radi va ifodalaydi. Shu sababli adib yoki shoir ijodini baholashda umumiy qoliplardan foydalanish badiiy hodisaning o‘ziga xosligini yo‘qqa chiqarishi mumkin. Olimning adabiy-tanqidiy maqolalarida turli ijodkorlarning poetik olami alohida kuzatiladi. “So‘z yolqini”

haqidagi ma’lumotlarda ham unda bir qator taniqli ijodkorlarning yaratgan asarlari tadqiq etilgani va ularning badiiy mohiyati ochib berilgani qayd etiladi. Masalan, olimning she’riyatga oid tahlillarida Hamid Olimjon, Mirtemir, Shavkat Rahmon, Usmon Azim, Halima Xudoyberdiyeva kabi ijodkorlarning poetik dunyosi alohida o‘rganilganligi ko‘rsatiladi. Bunday tahlillarda ijodkorning faqat mavzu tanlashi emas, balki so‘zdan foydalanish mahorati, obraz yaratish qobiliyati, ruhiy holatni ifodalashi va individual poetik uslubi ham tahlil obyekti sifatida namoyon bo‘ladi.

Milliy adabiyot va jahoniy mezon. Qozoqboy Yo‘ldoshevning adabiy-tanqidiy qarashlarida milliy adabiy hodisalarni kengroq adabiy-estetik mezonlar asosida anglash tamoyili ham ko‘zga tashlanadi. Tadqiqotchilar uning qarashlarini milliy hodisaga jahoniy o‘lchovlar bilan yondashish namunasi sifatida tavsiflaydilar. Bunday yondashuv milliy adabiyotning o‘ziga xosligini inkor etmaydi. Aksincha, milliy adabiyotdagi badiiy hodisalarni umumjahon adabiy jarayoni kontekstida anglash imkonini beradi. Bu jihatdan Qozoqboy Yo‘ldoshevning tanqidchilik faoliyatida ikki muhim tamoyil uyg‘unlashadi: milliylik va umuminsoniylik. Badiiy asarning milliy ruhini aniqlash bilan birga uning insoniyatga xos ma’naviy-axloqiy muammolarni ifodalash darajasi ham e’tiborga olinadi.

Adabiy jarayonni kuzatish va tanqidchining vazifasi. Adabiy tanqidning muhim vazifalaridan biri — adabiy jarayonni muntazam kuzatib borishdir. Qozoqboy Yo‘ldoshevning faoliyatida ham zamonaviy adabiy jarayonni kuzatish muhim o‘rin egallaydi. Uning tanqidiy maqolalarida turli davrlarda yaratilgan she’riy va nasriy asarlar tahlil qilinadi. Masalan, olimning “O‘zgarishlar doimiyligi” maqolasida 2012-yil she’riyati tahlil qilinib, zamonaviy she’riyatni anglashda davr kishisining hissiy dunyosini hisobga olish zarurligiga e’tibor qaratiladi. Bu jihat tanqidchining adabiy jarayondan uzilib qolmasligini ko‘rsatadi. U adabiyotni faqat tarixiy meros sifatida emas, balki doimiy ravishda yangilanib boradigan badiiy hodisa sifatida ko‘radi.

Adabiy tanqid va estetik did. Qozoqboy Yo‘ldoshevning adabiy-tanqidiy

qarashlarida tanqidning tarbiyaviy-estetik vazifasi ham muhim o‘rin tutadi. Tanqidchi badiiy asarga baho berish orqali kitobxonning estetik qarashlari va adabiy didining shakllanishiga ham ta’sir ko‘rsatadi. Tadqiqotlarda adabiy tanqidning jamiyat va adabiyot hodisalarini baholash, xalqning ma’naviy saviyasini yuksaltirish va estetik didni tarbiyalashdagi ahamiyati qayd etiladi. Shu nuqtayi nazardan Qozoqboy Yo‘ldoshev tanqidchiligini faqat akademik faoliyat sifatida emas, balki adabiy jarayon ishtirokchilari — ijodkor, tanqidchi va kitobxon o‘rtasidagi ilmiy-estetik muloqot shakli sifatida ham baholash mumkin.

Qozoqboy Yo‘ldoshev tanqidchiligida madaniy-tarixiy yondashuv. Olimning adabiy-tanqidiy qarashlarida asarni uning yaratilish muhiti bilan bog‘liq holda o‘rganish ham muhim metodologik xususiyatlardan biridir. 2025-yilda e’lon qilingan tadqiqotda Qozoqboy Yo‘ldoshning ayrim ijodkorlar ijodini o‘rganishda madaniy-tarixiy yondashuvdan foydalangani maxsus tahlil qilingan. Bunday yondashuvda asarning yuzaga kelishiga ta’sir qilgan tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillar hisobga olinadi. Biroq asarni faqat tarixiy hujjat sifatida talqin qilish emas, balki uning badiiy-estetik mohiyatini ochish asosiy maqsad bo‘lib qoladi. Shu jihatdan Qozoqboy Yo‘ldoshev tanqidchiligida metod va badiiy hodisa o‘rtasidagi uyg‘unlikni ko‘rish mumkin: tahlil usuli asarning tabiati va tadqiqot maqsadidan kelib chiqadi.

Zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligidagi o‘rni. Qozoqboy Yo‘ldoshevning adabiy-tanqidiy faoliyati zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligining rivojlanish jarayonlari bilan chambarchas bog‘liq. Uning tadqiqotlarida adabiyotshunoslik, adabiy tanqid va adabiy ta’lim masalalari o‘zaro aloqador holda namoyon bo‘ladi. Tadqiqotchilar Qozoqboy Yo‘ldosh faoliyatini adabiyotshunoslik, metodika, tilshunoslik va pedagogika sohalaridagi izlanishlarni qamrab oluvchi ko‘p qirrali ilmiy faoliyat sifatida ko‘rsatadilar.

Uning “So‘z yolqini” kabi asarlarining katta hajmi va ko‘plab ijodkorlar ijodiga murojaat qilishi olimning adabiy jarayonni keng ko‘lamda kuzatganini ko‘rsatadi.

Shuningdek, Qozoqboy Yo‘ldoshevning tanqidchilik faoliyati bugungi kunda ham davom etayotganini uning yangi adabiy-tanqidiy maqolalari va suhbatlari ko‘rsatadi. Masalan, uning zamonaviy adabiy jarayon va adabiyotshunoslik masalalariga bag‘ishlangan materiallari 2025-yilda ham e’lon qilingan.

Xulosa. Qozoqboy Yo‘ldoshevning adabiy-tanqidiy qarashlarini o‘rganish uning zamonaviy o‘zbek adabiyotshunosligidagi ilmiy faoliyatini yaxlit holda anglash imkonini beradi. Olimning tanqidchilik faoliyatida badiiy asarni chuqur tahlil qilish, uning estetik mohiyatini ochish, ijodkorning individual uslubini aniqlash, adabiy jarayonni muntazam kuzatish va milliy adabiyot hodisalariga kengroq adabiy-estetik mezonlar asosida yondashish tamoyillari yetakchilik qiladi. Qozoqboy Yo‘ldoshevning “Yonib so‘z” va “So‘z yolqini” kabi asarlari uning adabiy-tanqidiy qarashlarini tizimli o‘rganish uchun muhim manba bo‘lib xizmat qiladi. Olim tanqidchiligida badiiy asar mazmun va shakl birligida, ijodkor shaxsiyati va davr konteksti bilan aloqadorlikda o‘rganiladi. Shu bilan birga, milliy adabiyotning o‘ziga xosligini saqlagan holda uni jahoniy adabiy-estetik mezonlar asosida anglashga intilish ham kuzatiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Yo‘ldosh Q. Yonib so‘z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006.

2. Yo‘ldosh Q. So‘z yolqini. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. – 504 b.

3. Yo‘ldosh Q., Yo‘ldosh M. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: Kamalak, 2016.

4. Abdialimova M. S. Qozoqboy Yo‘ldosh adabiy-estetik qarashlarining o‘ziga xosligi. – 2023.

5. Yo‘ldasheva M., Abdullayeva M. Sinchining badiiy tahlil mahsuli (Qozoqboy Yo‘ldoshning adabiy-tanqidiy qarashlari). – 2025.

6. O‘zgarishlar doimiyligi (2012-yil she’riyati tahlili). – Qozoqboy Yo‘ldoshning adabiy-tanqidiy materiallari.